

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТИПІВ ДІЄСЛІВНОЇ ПОВТОРЮВАНOSTІ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Микола ВЕРЕЗУБЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті визначено основні типи дієслівної повторюваності у німецькій та українській мовах; обґрунтовано параметри їхньої реалізації у межах граматичного ладу досліджуваних мов; виявлено спільні та відмінні властивості досліджуваного явища в німецькій та українській мовах.

Ключові слова: дієслівна множинність, дієслівна повторюваність, ітератив, мультиплікатив, дистрибутив, циклічність, інтервал, узуальність.

The principle types of verbal iterativity in German and Ukrainian are defined in the article, parameters of their realization within the Grammars of the compared languages are proved, common and distinct features of the studied phenomenon in German and Ukrainian are qualified.

Key words: verbal multiplication, verbal repeatedness, iterativ, multiplicativ, distributiv, cyclicity, interval, usuality.

Визначальною позицією дослідження повторюваності є “встановлення структури дієслівної множинності, тобто, визначення основних типів значень плуральності дії, які представлені в її рамках, і з’ясування змістової специфіки опозиції “одиничність/множинність” у кожній з них” [4: 141]. Переважна більшість вітчизняних та зарубіжних науковців схилиються до кваліфікації дії на основі характеру її протікання, а також кількісного моменту суб’єктно-об’єктного узгодження з предикатом [4; 6; 7].

Об’єктом дослідження виступають дієслівні предикатні синтаксеми із аспектуальною семантикою дистрибутивності, ітеративності та мультиплікативності. Мета розвідки полягає у розгляді особливостей типів множинної дієслівної дії у німецькій та українській мовах. Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) визначити основні типи дієслівної повторюваності у німецькій та українській мовах; 2) окреслити межі їхньої реалізації у граматичному ладі досліджуваних мов; 3) встановити спільні та відмінні властивості досліджуваного явища.

У цьому контексті важливими є результати дослідження, отримані В. Дресслером, який запропонував емпіричну модель дієслівної множинності, хоча автор і зазначив, що “перераховані ним значення вербативної плюральності представлені як упорядкований ряд понять, які не можна трактувати, як продукт класифікаційної діяльності [7: 64]. З огляду на це, при дослідженні категорії множинності варто розрізняти “категорію множинності та форму її вираження; множинність доцільно потрактовувати як опозицію одиничності та характеризувати як багатогранне за складом та структурою явище; типи множин, що виступають предметом аналізу, характеризуються тією особливістю, що всі вони знаходять вираження в мові” [6: 173–179].

На цьому ґрунті І. Б. Долініна пропонує розглядати об’єктом квантифікації не дії, а позначувані вербативами ситуації. Звідси випливає, що “дієслівна множинність являє собою гетерогенну категорію, яка складається з темпоральної та дистрибутивної множинності, тому їх необхідно аналізувати як самостійні об’єкти, оскільки в цих межах квантифікуються принципово різні реалії, способи вираження яких у мовах чітко диференційовані” [4: 141].

З урахуванням розбіжностей в аспектологічному плані вираження дієслівної повторюваності в досліджуваних мовах виокремлюють спільні типи вербативної множинності: мультиплікатив, дистрибутив, ітератив [4; 6]. Їхні межі в лінгвістичній літературі витлумачено не достатньо чітко, тому в різних авторів ті самі вербативи можуть бути зараховані до різних типів. Якщо говорити про мультиплікативний тип множинності ситуацій, то “це значення в різних мовах виражається дієсловами, які традиційно називають багатократними, багатозначними, ітеративними” [6: 25]. Так, у німецькій мові до мультиплікативної повторюваності зараховують вербативи із семантикою багаторазової дії та деякі, що закінчуються на *-eln*, *-ern* на позначення руху (*springen* ‘стрибати’, *schreiten* ‘крокувати’, *zittern* ‘тремтіти’), конкретних дій (*schlagen* ‘бити’, *fucheln* ‘махати, розмахувати’), звукових та світлових явищ (*knistern* ‘тріскотіти, шелестіти, хрускотіти’, *bimmeln* ‘дзвонити, бринчати’, *flattern* ‘розвіюватись, порхати’), фізіологічних процесів (*atmen* ‘дихати’, *husten* ‘кашляти’) [6: 171]: *Die Pelerine flatterte um seine breiten Schultern* (К. Манн, с. 139) ‘Пелерина розвіювалась навколо його широких плечей’.

Для німецької мови прикметним є те, що, “окрім власне-дієслів, значення мультиплікативної повторюваності може виражатися за допомогою адвербіальних компонентів: *auf und ab* ‘вгору-вниз, вперед-назад’, *hin und her* ‘туди-сюди’, що поєднується з неграничними вербативами із семантикою руху. У цьому контексті на позначення виконаної дії вживають термін альтернатив [6: 173], напр.: *Mit einem Ruck stand er plötzlich auf und begann im Rauchzimmer auf und ab zu gehen, erst langsam, dann schneller und immer schneller* (S. Zweig, с. 138) ‘Він несподівано підвівся і почав ходити вперед-назад у кімнаті для паління, спочатку повільно, а потім все швидше і швидше’. Отже, мультиплікативна повторюваність у німецькій мові виражає тривалий повторюваний процес, що складається з декількох актів, характерною ознакою яких є надмалий проміжок часу, який не дозволяє побачити ситуацію як набір актів, а лише як суцільну дію, напр.: *schreiten* ‘крокувати’, *Schritt um Schritt machen* ‘робити крок за кроком’.

На відміну від німецької мови, в українській – “позначення складної внутрішньої структури дії аналізованих дієслів характеризується словотворчою кореляцією з семельфактивними дієсловами: *мигнути*, *стукнути*, *зітхнути*. Виходячи з цього положення, мультиплікативний зміст в українській мові оформлюється граматично: *мигнути* – *мигати*, *стукнути* – *стукати*, *зітхнути* – *зітхати*, напр.: *Вона однихала його чимдуж, намагалася визволитися, його кругла підстрижена по-ромейському борода лоскотала її шию десь за вухом, дівчині було й лячно і смішно трохи водночас, вона таки спромоглася відітхнути дивного нападника* (П. Загребельний, с. 225). Проте потрактування дії *мигати* як “мигнути+багатократність” є хибним. Характерну рису таких вербативів становить сукупність окремих елементів дії, оскільки багатократна дія не утворює суму окремих актів як окремої незакінченої дії” [3: 143]. Звідси випливає, що “мультиплікативне значення, реалізоване серією повторюваних (мікро) дій, тісно корелює із семельфактивною семантикою, що вказує на одну з дій, які входять до цієї серії” [6: 25].

За спостереженнями І. Б. Долиніної, “мультиплікативний тип множинності характеризується такими ознаками: темпоральний референт як єдина неподільна на моменти одиниця – “період”, якій властива закритість часового відрізка, а ситуація, яка репрезентує множинність – як єдиний, хоча і подрібнений процес. При цьому, якщо навіть наявні паузи між одиничними ситуаціями, вони настільки незначні, що не створюють значення дискретності процесу” [4:145].

Автори “Типологии итеративных конструкций” розуміють мультиплікативність як „тип множинності, у якому має місце багатократне повторення ситуації; у всіх повторюваних ситуаціях представлені ті самі актанти; повторення відбувається в один період часу” [6:25].

У межах традиційного підходу до витлумачення мультиплікативності „до цього типу множинності зараховують також випадки, пов’язані з переосмисленням гомогенного процесу у внутрішньо подрібнений, коли ситуація починає сприйматися як внутрішньо членована, завдяки просторовим межах у самостійних фрагментах дій: *рухатися туди-сюди, дивитися з боку в бік тощо*” [4: 146], напр.: *Серед куряви й бруду юрмилася дітлашня, бігали собаки, котилися повози, іржали коні, вешталися туди й сюди всілякі нероби* (П. Загребельний, с. 211).

За визначенням Т. В. Белошапкової, “варіант мультиплікативності з позиції семантичної організації є елементарним, а за структурною організацією – простим. Він віддзеркалюється словом, квантитативна характеристика знаходиться в корені слова, це частина його семантики, в його організації бере участь лише один тип фрейма – поверхневий, синтаксичний: *капати, різати, качати*” [1: 90].

Таким чином, розглянутий тип множинності як у німецькій, так і в українській мовах формують ті самі семантичні групи дієслів. У німецькій значення розкривається в контексті речення, українська мова, окрім цього, має у своєму розпорядженні морфологічні засоби, які дозволяють визначити семантику дієслова поза контекстом.

Наступним типом множинності дії виступає дистрибутив. У мовознавчій літературі його потрактовують як „тип множинності ситуації, що характеризується такими ознаками: 1) повтором певної ситуації з набором актантів, у якому як мінімум один є сукупним, і в кожній повторюваній ситуації поданий одиничний представник цього сукупного актанта; 2) повторенням ситуації в один проміжок часу, який може включати момент мовлення або іншу точку відліку” [6: 34]. Поодинокими є також випадки потрактування дистрибутивної повторюваності як „складнішого утворення, оскільки воно об’єднує в собі концепти: повторюваність, варіант ітеративності, результативності, досягнення результату, цілі, співвідношення з нормою, кількісна характеристика “понад норму”: *наварити, перемити, перепрасувати*” [1: 89]. У лінгвістичних описах підкреслюють також, що „кількість ситуацій, які становлять множинність, тотожна кількості одиничних учасників сукупного актанта” [6: 34]. З огляду на це І. Б. Долиніна зазначає, що “членованість виконуваної дії різними учасниками ситуації чи повне охоплення всіх учасників ситуації дією визначають внутрішній зміст цієї категорії і становить основу для кількісної оцінки” [4: 147]. Загалом, у традиційних граматичних описах виокремлюють суб’єктний дистрибутив, об’єктний дистрибутив, адресатний дистрибутив і суб’єктний дисперсив [6: 34].

У деяких мовах, наприклад німецькій, множинність одиничних представників сукупного актанта виражається за допомогою слів із семантикою “кожен”, іменником у множині у поєднанні зі зворотами “один за одним”, “по черзі”, “по одному” [6: 35].

У німецькій мові виокремлюють також незначну кількість морфологічних показників цього типу множинності, зокрема „дієслова з деякими відокремлюваними префіксами можуть набувати значення дистрибутивності, напр.: *auflesen* ‘збирати щось, піднімати одне за одним’: *Sie gehen den Strand entlang spazieren und lesen Steine auf* ‘Вони прогулюються пляжем і збирають камінці’. Найбільш показовими в плані вираження дистрибутивності виступають диверсатив та дислокатив, які в німецькій мові оформлюються за допомогою компонентів *auseinander-* і *zusammen-*, напр.: *Ratlos gingen wir auseinander* (Ch. Wolf, с. 80) ‘Безпорадно ми розійшлися’; *Meine Kollegen entschieden sich für Foltergeschirr aus der Kantine, ich trug dagegen aus verschiedenen Zellen sechs Matrazen zusammen* (W. Kammer, с. 45) ‘Мої колеги займалися посудом у їдальні, тоді як я із різних кімнат понаосив шість

матрасів'. Семантику дистрибутивності виражають також деякі вербативи в поєднанні з невідокремлюваними префіксами *ver-*, *zer-*" [6: 173], напр.: *An der Tombola werden die Gewinne verteilt* (E. Kästner, с. 34) 'У віконці речової лотереї видають виграші'; *Einst als Freistaat gegründet, zerfiel Christiania bald in viele kleine Gemeinschaften, die einander oft nicht ausstehen konnten* (W. Kaminer, с. 102) 'Колись заснована як вільна держава, Крістіанія розпалася незабаром на безліч маленьких громад, які досить часто не могли витерпіти одна одну'.

На відміну від німецької мови "на виконання дії багатьма або всіма суб'єктами в українській мові вказують подвійні префікси, з-поміж яких *пов-, пови-, повід-, поз-, поза-, пона-, пооб-, понід-, попере-, пороз-* тощо, поєднуючись із дієсловами різноспрямованого руху: *повбігати, повибігати, позабігати, понабігати, понідбігати* тощо та префікс *пере-*" [3: 240]: *Всю болгарську сторожу перебили* *зрадники-болгари* (П. Загребельний, с. 270).

Із наведених прикладів стає зрозумілим, що „повторювані ситуації цього типу множинності здійснюються в той самий проміжок часу, який може бути настільки тривалим, наскільки й нетривалим. У кожній з ситуацій, що входять до дистрибутивної множинності беруть участь тотожні й не зовсім тотожні набори семантичних актантів" [5: 20].

Як у німецькій, так і в українській мовах, „окрім самого дієслова, на дистрибутивну множинність указує також множина суб'єкта, об'єкта чи обставини місця" [6: 174]: *Der Beamte sah ihn an, sah den Pass an, sah die rote Schnur an und sah Robert an* (H. Kant, с. 215) 'Службовець поглянув на нього, на паспорт, на червону мотузку і на Роберта'; *Мішки з зрішми розвозили по казармах, кидали по одному перед кожному орту* (Р. Іванчук, с. 46); *Beide strahlten so, dass Gäste am Nebentisch sich mitfreuten über das glückliche Paar* (A. Zweig, с. 43) 'Обоє сяяли так, що гості за сусіднім столиком раділи за щасливу пару'; *I кожен тягне тебе, душогуз, – за руки –, Річ Посполита з царем, азіяти – за п'яти, Литва – за чуб* (Л. Костенко, с. 36); *An Hainen voller Apfelbäume schlenderten sie entlang, gelb und rot hing der Segen an den Ästen* (A. Zweig, с. 50) 'Вони бродили біля гаїв повних яблунь, на гілках висіло жовте та червоне благословіння'; *Зате на його лекції збігалися студенти з усіх факультетів* (П. Загребельний, с. 293).

Одним із основних типів повторюваності в мовознавчій літературі виділяють також ітеративність [4; 6; 7]. Цей тип множинності характеризується „багатократним, відносно регулярним відтворенням ситуації. У всіх повторюваних діях представлені ті самі набори актантів і кожна ситуація відбувається в окремий період часу, не враховуючи моменту мовлення та будь-якої точки відліку, тому ситуації, які зараховують до ітеративної множинності, доцільно характеризувати як неактуальні" [6: 41]. Як бачимо, "ітератив має істотну семантичну особливість, що протиставляє його дистрибутиву й мультиплікативу, оскільки кількість ситуацій, що входять до ітеративної множинності, дорівнює кількості повторюваних проміжків часу" [5: 22], напр.: *Er holt sich doch jeden Nachmittag alle Mappen hervor, um wenigstens die Stücke anzutasten, eins nach dem anderen, in der immer gleichen Reihenfolge, die er seit Jahrzehnten kennt* (S. Zweig, с. 20) 'Щовечора він дістає всі мапи аби принаймні потримати в руках ці предмети, один за одним, постійно в тій самій послідовності, яку він знає вже протягом десятиліть'; *Вечорами ховалася Марія від людей і розливала безліч дівочих сліз* (У. Самчук, с. 21).

Відповідно до теоретичного потрактування німецьке речення можна характеризувати так: ситуація відбувається з інтервалом в один вечір, картини дістає та сама людина, і це відбувається сьогодні, відбувалося вчора та відбуватиметься завтра. На прикладі українського речення бачимо, що повторюваний період дорівнює одному вечору, дію виконує той самий актант, і це трапляється щовечора – сьогодні, вчора, завтра. З урахуванням наведених прикладів можна констатувати також деякі спільні риси ітеративного типу повторюваності з дистрибутивом. Так, у реченні німецької мови спільність з дистрибутивною множинністю виявляється у плюральності об'єкта (*alle Mappen*), але за наявності обставини циклічності (*jeden Nachmittag*) предикат набуває значення ітеративності, у реченні української – репрезентантом дистрибутивності виступає множинний об'єкт (*людей, сліз*), проте адвербатив циклічності (*вечорами*) підкреслює ітеративність ситуації.

На думку Т. В. Белошапкової, “варіант ітеративності передає кількісну характеристику дії. З позиції семантичної організації він є неелементарним, а за структурною організацією – складним. Його неелементарність полягає в тому, що на рівні мовної свідомості квантитативні зміни вимагають градації, оцінки, тому в мовній свідомості виникає градаційна шкала оцінок “більше – менше” з позиції норми в центрі. На цьому ґрунті варіант ітеративності є неелементарним, він представлений двома підтипами кількісної характеристики, що оцінюються за шкалою оцінок: 1) “ітеративність більше норми” – часто, напр.: *Er kam sehr oft in die Wohnung* (F. Kafka, с. 250) ‘Він часто приходив у квартиру’; *Inna denŭ u denŭ bŭgaє na medpункt, často bачать її в бібліотеці* (О. Гончар, с. 175); 2) кількісна характеристика, що оцінюється за шкалою оцінок “ітеративність менше норми” – іноді” [1: 89], напр.: *Ab und zu schaute er Nicoletta an, um zu konstatieren: „Prachtvolles Mädel! Disziplinierte Person! Heute sehr seltene Sache!“* (K. Mann, с. 94) ‘Іноді він поглядав на Ніколетту, щоб засвідчити: “Розкішна дівчина! Вихована особистість! Сьогодні такі трапляються рідко!”’; *Іноді то там, то там змучені люди пленталися черідкою* (І. Багрянний, с. 15).

Отже, функціонально-семантичну категорію множинності, виражену дієсловом, класифікують на мультиплікатив, дистрибутив та ітератив. Ґрунтовний аналіз згаданих типів множинності дій дає змогу визначити основні граматичні, лексичні й контекстуальні засоби, які, окремо, а частіше в сукупності вживаються для вираження цієї семантики у структурі близькоспоріднених та неблизькоспоріднених мов. Зіставна характеристика головних типів множинності ситуацій засвідчила, що мультиплікативність, дистрибутивність та ітеративність у німецькій та українській мовах виявляють як спільні, так і відмінні риси, які зумовлені морфологічними властивостями дієслів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белошапкова Т. В. Когнитивно-дискурсивное описание категории аспектуальности в современном русском языке / Т. В. Белошапкова. – М.: КомКнига, 2007. – 336 с.
2. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1983. – 208 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К.: “Пulsари”, 2004. – 400 с.
4. Долинина И. Б. Глагольная множественность : содержательные типы / И. Б. Долинина // Типология и грамматика. – М.: Наука. – 1990. – С. 141–151.
5. Жигора І. В. Семантико-синтаксична структура речення з ітеративними предикатами: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Жигора Ірина Валеріївна. – Кіровоград, держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2004. – 211 с.
6. Типология итеративных конструкций / [отв. ред. В. С. Храковский]. – Л.: Наука, 1989. – 310 с.
7. Dressler W. Studien zur verbalen Pluralität. Iterativum, Distributivum, Durativum, Intensivum in der allgemeinen Grammatik, im Lateinischen und Hethitischen / W. Dressler. – Wien: Kommissionsverlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1968. – 253 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Везубенко – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: функціональна граматика.